

TOPLUMSAL EŞİTSİZLİĞİN KESİŞME NOKTALARI: AYRIMCILIK

Aslı KAYHAN*

Öz: Ayrımcılık, toplumsal eşitsizliklerin bir sonucu olan bir olgudur. Kavram olarak ilk kez modern hukuk sistemlerinin içindeki eşitlik tartışmalarında kullanılır. Modern dünyanın adalet, eşitlik ve hukuk kavramlarıyla ilgili olan ayrımcılık, Fransız Devrimi sonrasında sosyal bilimlerin de konusu olur. Ayrımcılık, gündelik yaşamın içinde, çok boyutlu, çok katmanlı bir toplumsal gerçeklik olarak, son kertede insan ilişkilerinde ortaya çıkar. Ayrımcılık, kapitalist modern toplumların sömürü ilişkilerini sürdürmek için devletin ideolojik aygıtları tarafından üretilir ve yaygınlaştırılır. Bir davranış kalıbı olarak sahip olduğu zihinsel arka planının da ideolojilerle ilişkisi vardır. Toplumsal eşitsizlikler tarihinin her döneminde farklı biçimlerde yeniden üretilen ırkçılık, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve din, ayrımcılığın en karmaşık ve güçlü türleridir. Bütün ayrımcılıklar birbirlerini besler ve belirler, zaman zaman yer değiştirir ya da birbirlerinin yerine ikâme edilirler. Ayrımcılığı, ancak tarihsel ve toplumsal koşullar içinde incelemek en geniş çerçevede kavrama ve tartışma olanağı sağlar.

Anahtar sözcükler: ayrımcılık, ırkçılık, din

Intersections of Social Inequality: Discrimination

Abstract: "Discrimination is a phenomenon that is a result of social inequalities. As a concept, it is used for the first time inequality debates within modern legal systems. Discrimination concerning the concepts of justice, equality and law in the modern world is also the subject of social sciences after the French Revolution. Discrimination occurs in everyday life, as a multidimensional, multi-layered social reality, in human relations in the last row. Discrimination is produced and disseminated by the ideological apparatus of the state in order to maintain the exploitation relations of capitalist modern societies. The psychological background that he has a behaviour pattern is also related to ideologies. Social inequalities are the most complex and powerful forms of racism, gender relations and religion, discrimination that are reproduced in different forms in all periods of history. All discriminations feed and determine each other, change from time to time, or substitute each other's place. Examination of discrimination only in historical and social conditions gives the opportunity to grasp and discuss in the broadest frame.

Key words: discrimination, racism, religious

Ayrımcılığın kaynağı toplumsal eşitsizliklerdir, ancak kavram olarak tartışılması modern toplumların konusu olmuştur. İnsan aklının ve özgür iradesinin evrensel bir niteliğe sahip olduğunu, her şeyi sorgulama gücü olduğunu ve bunu kullanabilmesinin de temel bir hak olduğunu ifade eden Aydınlanma felsefesi, eşitlik ve özgürlüğü bunun önkoşulu olarak kabul eder. Bu devrimci ve öncü tartışma toplumsal devrimlerin kuramsal arka planını oluşturur. 19. ve 20. yüzyılın toplumsal mücadeleleri sayesinde ulus devlet anayasalarına herkesin doğuştan eşit ve özgür olduğu ifadesi konmuş olsa da cinsiyet, ırk, etnisite, din ya da mezhepler arası eşitsizlikleri ve bundan türeyen ayrımcılığı ortadan kaldıramamıştır.

Toplumsal tarihin temel eşitsizliği, toplumun bir kesiminin (toplumsal bir sınıfın) diğer kesimin emeğiyle ürettiği artı değere zor yoluyla el koyması

sonucu ortaya çıkan sömürü ilişkilerinden doğar. Toplumsal sınıflar arası bu eşitsizlik, tarihin her döneminde birbirinden farklı sistemler içerisinde farklı biçimlerde devam eder. Dolayısıyla, en temel ayrımcılık sınıflar arasında gerçekleşir, toplumsal sistemin ekonomik, siyasal, kültürel bütün ilişkilerinde bu ayrımcılık tezahür eder. Kapitalist sistemin uzun tarihinde de bu temel eşitsizlikten doğan ayrımcılığın gittikçe çeşitlenerek ve farklılaşarak ortaya çıktığı türleri, çoğunlukla kaynaklandığı gerçeklikle ilişkisi belirsizleştirilmiş halleriyle görünür. Bu nedenle, kapitalist dünyanın sömürü ilişkilerinde ayrımcılık ve onun araçsallaştırılma biçimlerini de gören bir tartışma yürütmek gerekir. ırkçılık, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve din, ayrımcılık alanının en büyük hatlarını oluşturur, ana sınıf akslarında sürekli birbirlerini besleyerek varlığını sürdürür. Ama aynı zamanda, kapitalizmin sömürü ilişkileri her zaman yeni ayrımcılık biçimleri üretebilir. Örneğin,

*Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

Geliş Tarihi / Received : 01.02.2018

Kabul Tarihi / Accepted : 28.02.2018

yaşlılık modern toplumlar öncesinde bilgi ve deneyim birikiminin en üst aşamasında görülen ve bu nedenle hem üretim alanında hem de akrabalık ilişkilerinde saygın bir yer verilen konumdu. Oysa kapitalist üretim ilişkilerinde işgücü verimliliğini esas alan sermaye, yaşlılığı verimsizlik olarak tarif ederek, toplumsal alanda maliyet sorunu haline getirdi. Ama aynı zamanda, neo-liberal dönemin toplumsal ve bireysel yeniden üretim alanlarını metalaştırma süreci içinde, yaşlılık dönemi, kamusal hizmet alanı olan sağlığı, sosyal hizmetlerin gelir getirici bir alanı haline dönüştürüldü. Yaşlılığa atfedilen bu dışlayıcı tutum, hegemonya aracılığıyla toplumsal ilişkilerde yaş ayrımcılığı olarak tanımlanan sorunu ortaya çıkardı.

Bu makalede, dosya konusu sağlık ve din olan bir sayıya katkı sunmak amacıyla, ayrımcılığın toplumsal alanın bireysel ve yapısal ilişkilerine nüfuz etmiş hallerine bakılmaya çalışıldı. Elbette, toplumsal tarihin bu soruna dönük birikimlerinin küçük bir kısmı içerilebildi ve ayrımcılığın en yakıcı sorunlar üretmeye devam eden alanlarına bakmak önemsendi. Bizzat deneyimlediğimiz, öznesi olduğumuz bu alanlar, sosyal bilimlerin yöntemiyle eleştirel bir mesafeden bakılarak tartışılmaya çalışıldı. Bu çaba, toplumsal alanda bizzat öznesi olduğumuz konular üstüne düşünebiliyor olmanın, yalnız olmadığını görmeyi, mücadele eden ve dönüştürebilen özneler olma kapasitemizi büyütmenin kıymetini göstermek istedi. Biliyoruz ki sağlık alanı, bireysel sağlık hizmetlerinin dışında yaşamlarımızın geçtiği ve keşiştiği her yerle ilişkisi olan bir konu. Kent, köy, çevre, yapılar, doğal alanlar, çalışılan alanlar, çalışma ilişkilerimiz (iş değil işçi sağlığı ve güvenliği konuları), özel ve kamusal alandaki ilişkilerimiz ve bunların beden ve ruh hallerine yansıyan sonuçları gibi sayılabilecek daha birçok alan sağlığın da konusudur. Bir diğer deyişle, sağlık da insanın ve insan üretimi olan bütün fiziki ve kültürel ilişki ve üretimlerin yani toplumsal alanın müdahilidir, öznesidir.

Bu kavrayış, din ile sağlık arasındaki ilişkiyi tahayyül edebilmeyi de sağlayacaktır. İnanç sistemleri, sadece inananları içermez, toplumsal alanın iktidar ilişkilerinin, kültürel, ekonomik ve siyasal bütün ilişkilerinin içinde bir taraf olarak yer alır, kısaca bir ideolojisi vardır ve egemen kılmayı talep eder. Din, kendi varoluşunun bütün metinlerini ve eylemlerini bilinememez ve mutlak kabul edilen metafizik bir kökene dayandırır. Bu niteliğiyle doğası gereği ayrımcı olan din ve ürettiği ideolojisinin en çok

çatıştığı alanlar, lâik bilimsel üretim alanlarıdır. Din ve ideolojik söylemleri metafizik bir mutlak olan Tanrı'ya ve ondan geldiğine inanılan buyruklara koşulsuz imanı emreder. Bütün yaşam alanlarını düzenleyici olan bu buyrukların, ilke ve kurallarını gözle görülür ve deneyimlenebilir gerçekliğe dayandıran alanlarla uzlaşması mümkün değildir. Hareket yasaları bilimsel üretim temelinde işleyen sağlık alanıyla da bu nedenle büyük gerilimler yaşar. Uzlaşmaz çelişki içeren din ve sağlık alanının sorunları üzerine tartışır ve düşünürken, elbette 18. yüzyılın mirası olan düşünce ve inanç özgürlükleri temelinde dayalı insan hakları normları göz ardı edilemez. Aksi zaten, kendisi ayrımcılık üreten bir sorun olur. Bu konuda, en yetkin tartışmanın sağlık alanının kendi özgün bilgi birikimi ve deneyimleri üzerinden yapıldığı düşünülerek, buradaki din ve tarih boyunca ürettiği ideolojilere içkin olan ayrımcılık sorunu ile ilgili eksen sosyal bilimlerin birikimi ile sınırlanmıştır.

Bu gün ayrımcılık üzerine, oldukça zengin bir kuramsal tartışma ve araştırma analizleri içeren bir literatür mevcuttur. İrkçilik, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve din, ayrımcılığın en karmaşık ve güçlü türleridir. Bu nedenle, bu üç önemli tür, birbirlerini nasıl besledikleri göz ardı edilmeden farklı başlıklar altında tartışılacak, sonrasında ayrımcılığın davranış formu olarak incelendiği tartışmalara bakılacaktır. Bu izlencenin ana amacı, ayrımcılık sorununu kuramsal tartışmalarda takip ederken, toplumsal alandaki sonuçlarını da görme ve anlama çabasıdır.

Ayrımcılık, ırkçılık ve etnisite

Ulus devletlerin inşası sürecinde, milliyetçilik, ırkçılık arasındaki ilişkinin tarihsel ve toplumsal maddi koşullarına bakan tartışmaların ortak noktasının, kapitalizmin tarihine bakmak olduğunu söyleyebiliriz.

İrkçilik, erken kapitalist dönemin, 16. yüzyılın fetihleriyle başlayan yayılmacı ve sömürgeci niteliğinden doğan modern bir olgudur. 18. yüzyılın filozofları, bütün insanların doğuştan eşit olduğu fikrini bir ilke olarak tartışırken, 16. yüzyıldan beri sömürgeleştirilmiş Afrika topraklarından getirilen insanların, 'siyahların' köle statüsünün kaldırılması konusundaki kuşku ve tereddütlerini dile getirmek arasında bir çelişki görmemişlerdir. Bu nedenle, siyahlar ve Batı dışı toplumların insanların, beyazlardan doğal olarak aşağı oldukları düşüncesini bilimsel, dinsel ve ahlaki temellendirme çabası ile kölelik karşıtı mücadele yan yana sürdürülmüştür.

Bir yandan kölelik karşıtlığı savunulurken, diğer yandan bu özgürleşmenin yaratacağı ekonomik ve politik sonuçlardan endişe edilen tartışmalar yapılmıştır (**Callinicos, 2013; Bernasconi, 2015**). Öte yandan, eşitliğin evrensel bir ilke olması konusunda da evrenseli kapsayan alanın ne olacağı yani Batı dışı hangi toplumları kapsayacağı da tartışılan bir konuydu. Batı kapitalizminin, dünyadaki üstünlük fikrini ayakta tutan şey ekonomik ve teknolojik üstünlüğü olsa da her konuda üstün oldukları iddiası büyük filozoflarının metinlerinde de rastlanan bir tartışma idi (**Bernasconi, 2015**). Bu nedenle, ayrımcılık dendiğinde, ilk akla gelen ırkçılık hatta daha özelde siyah beyaz insan ayrımıdır.

19. yüzyıl ve 20 yüzyılın ilk yarısına kadar ırk terimi, spekülasyon bir temele dayalı olarak, yeryüzünde yaşayan insanların tipolojik özellikleri (ten rengi, kafatası biçimi vb.) ile kültürel ve ahlaki nitelikleri arasında nedensel bir ilişki olduğu gerçeğini iddia etmek için kullanılmıştır. Bu iddia etrafında örülen siyasal söylemler ve toplumsal ilişkiler, 20. yüzyılın ortalarına kadar kapitalizmin yayılmasına ve sömürü ilişkilerinin meşrulaştırılmasına hizmet etmiştir. Bu terimin hiçbir bilimsel anlam ve toplumsal gerçeklik taşımadığı sonucuna ancak, II. Dünya Savaşı'nda gerçekleşen Holocaust (Yahudi soykırımı) felaketi sonrasında varılmıştır.

Bundan sonra Avrupa tarihinin faşizm ve ırkçılıkla büyük yüzleşmesi gerçekleşmiş ve Frankfurt Okulu ile başlayan ideoloji olarak ırkçılık ve bununla ilişkisi içinde ırkçılığın psikolojik arka planı üzerine çalışan kuramsal bir hat çizilmiştir. Kapitalizmin yapısal niteliğinden ötürü ırkçılığın kendini 'yeni ırkçılık' biçimleri ile sürdürdüğünü iddia eden tartışmaların yanı sıra, yeni olguyu milliyetçilik sorunu olarak görmek gerektiğini ve ırkçılık kavramının ayrımcılık yerine ikame edilmemesi gerektiğini iddia eden bir tartışma çizgisi de gelişmiştir (**Çoban-Keleş, 2012**). Irk kavramı açık bir şekilde yanlış bir anlamlandırma olarak fiziksel ayrımları ifade ederek, ırkçı ideolojinin baskı ve eşitsizlik üretimine hizmet eder. Etnisite kavramı ise halkların gönüllü bir aidiyet tarifidir ve sosyal bilimlerde de analitik bir kavram olarak kullanılmaktadır. Ortak bir kültür ya da inanç mirasını paylaştıklarını düşünen grupların bir ifadesi olarak etnisite, 20. yüzyılda kapitalizmin ayrımcılık ve eşitsizlik üreten etnik ideolojilerine araç kılınmıştır. Etnisitenin açık bir biçimde ırksal bir ayrımcılık bağlamında ilk kullanıldığı yer, Balkan coğrafyasında komünist rejimleri tasfiye ve kapitalizmin inşası için başlatılan Yugoslavya

iç savaşında kullanılan 'etnik arındırma' terimidir (**Fenton, 2001**).

Etnik aidiyetlere birtakım değişmez, özcü nitelikler atfederek ayrımcılık ve sömürü ilişkileri yeniden üretilmeye ve akademik söylemde, siyasal tartışma alanlarında ve gündelik hayatın sıradan ilişkilerinde etnisite ideolojisi ırkçı söylemle yer değiştirerek kullanılmaya devam eder. Toplumsal ilişkilerin üretim ve bölüşüm alanlarında etnisiteler ırksallaştırılmış çatışma alanlarına dönüşür. 20. ve 21. yüzyılın dünya ve Türkiye emek piyasalarında, göçmen emeğinin hem literatürde hem de sınıf içi ilişkilerde ortaya çıkan biçimlerinde birçok etnik ırksallaştırma örneklerine rastlanır. Irksallaştırma, dünyanın farklı farklı yerlerinde ya da bir toplumun farklı toplumsal sınıf konumlarında yer alan, aynı etnisiteye ya da mezhep veya inanca sahip insanlara değişmez, ortak birtakım nitelikler atfetmektir.

"Geçmişin sınırlarıyla bir bağ iddia etmenin esnekliği, bugünkü sınırların sürekli olarak çizilmesiyle birleşince, ırksal ve/veya etnik-ulusal-dinsel grupların ya da cemaatlerin yaratılması ve sürekli yeniden yaratılması biçimini almıştır. Bu gruplar her zaman oradadırlar ve her zaman hiyerarşik olarak sıralanırlar ama her zaman tam olarak aynı değildirler. Bazı gruplar sıralama sisteminde hareketli olabilir; bazı gruplar kaybolabilir ya da diğerleriyle birleşebilir; bazılarıysa parçalanır ve yenileri doğar. Fakat her zaman 'zenci' olan birileri vardır. Eğer ortada hiç siyah yoksa ya da bu rolü oynamak için sayıları yetersizse 'beyaz zenciler' icat edilebilir." (**Wallerstein, 1995**).

Modern kapitalist toplumların, ulus devlet formları içinde üretilen milliyetçi söylem de birleştirici olduğu kadar ayrıştırıcıdır. Birbirini hiç görmemiş ve muhtemel görmeyecek olan insanların, mekânsal bir sınır içerisindeki soyut bir tahayyülü olan ulus kavramı ortak bir dil, din ve tarih birliği iddiasını içerir. Bu iddia, ulus devletin sınırları içerisindeki bir halkı ve sahip olduğu etnik ve dinsel ya da mezhepsel aidiyeti diğer halklarına üstün kılar. Milliyetçilik, siyasal bir ideoloji olarak kapitalizmin ulus devletler biçiminde varlığının sürmesini sağlayan tarihsel bir niteliğe sahiptir. Soyut bir tahayyül içinde, kendini bir 'millete' ait hisseden insanlar aynı soyut tahayyülle başkalarını 'yabancı' ya da 'azınlık' olarak hükmedilmesi gerekenler olarak görebilmektedir. Tahakküm ilişkilerini, bu sınırlar dâhilinde üretebilen ve sürdüren kapitalizm için ayrımcılık bu anlamda da önemli bir işleve sahiptir.

Bir örnek, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden inşası için davet edilen göçmen emeğinin kısa sürede geri döneceği varsayımıyla, sınırları belirlenmiş kapalı ve geçiş izni olmayan alanlarda (bir tür gettolarda) yaşatılmasıdır. İçlerinde Türkiye'den gidenlerin de yer aldığı bu göçmenlerin büyük kısmı beklenenin aksine geri dönmedi ve başta Almanya olmak üzere, birçok ülkede yurttaşlık haklarını alarak yaşamaya devam etti. Orada doğup büyüyen, vatan fikri sadece eski kuşaklardan bir anlatı olarak varolan, bugünün Türk asıllı Alman yurttaşlarının sorunları başlı başına akademik ve sanatsal bir külliyat oluşturmuştur. Bu üretimlerin merkezinde de en inceltilmiş biçimleriyle yeniden üretilen ayrımcılık biçimlerinin incelenmesi yer alır.

Diğer bir örnek ise Suriye'de başlayan iç savaşla birlikte, ülkenin tüm toplumsal sınıflarından göç eden grupların içindeki nitelikli işgücü olarak ifade edilen orta sınıfı ile nitelsiz işgücü olan emek kesiminin en alt katmanın nihayetinde birçok ülkede aynı kaderi paylaşmasıdır. Son derece düşük ücretlerde, sağlıksız ve güvencesiz koşullarda çalıştırılması Türkiye'de de yaygınlaşmış bir olgudur. Bu olgu etrafında örülen bütün ayrımcı söylemlerde ekonomi politik sorunlar kültürel ve toplumsal bir sorun olarak yansıtılır ve damgalayıcı ve dışlayıcı kalıp yargılar üretilir.

"Suriyelilerin kamusal alanda görünür olmaları, onlarla sosyal kent yaşamının her alanında karşılaşılması Antep'lilerin kendi kültürlerine karşı bir tehdit olarak okunmaktadır. Antep'te artık ezber bir söyleme dönüşen "Suriyeliler geldi huzurumuz bozuldu", "Parklarda oturamaz olduk" gibi şikâyetler, halkın Suriyeli algısının olumsuz bir boyuta taşınmasının önemli göstergelerinden. Kamusal alanın "homojen" kültürünün Suriyeli mültecilerle birlikte "bozulduğu" düşüncesinden beslenen Suriyeli nefreti, Antep'teki şehir efsaneleriyle de birleşince nefretin şiddete dönüşme potansiyeli hız kazanabilmektedir. Görüşmecilerin bazıları, kendilerine ait bir yaşam alanı olarak gördükleri parkların aynı zamanda Suriyelilerin mekânı olmaya başlamasını kabullenememekte ve bu durumdan rahatsızlıklarını dile getirmektedir." (Çelik ve ark., 2014).

Benzer süreç daha önce, 1990'larda, zorunlu göç ile Batı bölgelerine gelen Kürtlerin tekstil, inşaat ve tarım gibi kayıt dışı, güvencesiz ve mevsimlik sektörlerde çalışmaya başlamalarından sonra da yaşanmıştır. Özellikle, inşaat sektöründe Kürt işçilere dönük linç girişimleri, tarım işçilerinin geçici

ikamet ettiği mekânların basılarak kentten kovulması hatta bunun bölgenin Kaymakam, Vali gibi üst düzey devlet yetkilileri eliyle, güvenlik sorunu ilân edilerek yapılması gibi birçok örnek mevcuttur.

İrkçilik ve sonrasında gelişen ırksallaştırıcı bütün ayrımcılık örneklerinde ortak olan şey, hiçbir siyasi ideolojinin ya da insanın açık bir ifadeyle ırkçı olduğunu kabul etmemesi ancak, tüm söylem, davranış ve düşüncelerinde yerleşik olarak ırkçılık barındırmasıdır.

Ayrımcılık ve toplumsal cinsiyet ilişkileri

Sınıflı toplumlar ve patriyarka (ataerki) sistemleri birbirleriyle diyalektik bir ilişki içinde evrilen iki sistemdir. Patriyarkaya Hartman dan alıntıyla, maddi temeli olan ve hiyerarşik olsa da erkekler arasında, onların kadınlara egemen olmalarını sağlayan bir karşılıklı bağımlılık ve dayanışma kuran ya da yaratan erkekler arası toplumsal ilişkiler dizisi diyebiliriz (Hartman, 2006). Bu tanımın devamında süren tartışmada, ayrımcılık ve toplumsal cinsiyet alanına dair önemli tartışmalar bulunmaktadır. Üç temel tarihsel olgu patriyarkanın daha açık bir şekilde görülmesini sağlar. Birincisi, patriyarka içinde yer alan erkekler farklı sınıf, din, ya da etnik aidiyet konumlarında yer alsalar da kadınlar üzerindeki egemenlik ilişkilerini birlikte paylaşırlar. İkincisi, patriyarkanın dayandığı temel kadınların emek gücü üzerindeki denetimdir. Üçüncüsü, heteroseksüel ilişki üzerine kurulu aile yapısıyla erkekler kadınları, hem cinsel alanda hem de toplumsal işbölümü (ekonomik alanda) alanında denetler. Bu yolla, aile içi adaletsiz işbölümü dışarıya da taşınır ve kadın emeği değersiz ve görünmez kılınır.

Dolayısıyla, patriyarka ve kapitalizm ilişkisinden söz edilirken kadınların ezilmişliklerinden, hem bedenlerinin hem de emek güçlerinin erkekler ve sermaye ilişkileri tarafından sömürülmesinden söz edilir. Kadın bedeni ve emek gücü kapitalizmde, patriyarkanın sunduğu elverişli koşullar içinde sömürülür. Bu iki sistemin ilişkisinin karmaşık doğası, karşımıza toplumsal cinsiyet ayrımcılığının çok farklı kaynaklardan da beslendiğini gösterir.

Kapitalist toplumlarda, kamusal ve özel alan olarak ayrılan toplumsal ilişkilerde, kadın bedeninin denetimi konusu, başta din olmak üzere hiyerarşik ve kural koyucu birçok yapı tarafından belirlenir. Her tür üretim alanında (tarla, ofis, fabrika vb.), ailede yani hane içinde, gündelik yaşam alanlarında nasıl giyinip, nasıl davranacaklarından, emek güçlerinin

değerinin nasıl belirleneceği konusuna kadar birçok alanda kadınlar, çok boyutlu ve katmanlı ayrımcılığa maruz kalırlar. "Aynı zamanda, dinsel olsun olmasın ataerkil düşüncenin kadını bedenle ve cinsellikle özdeşleştirmesinin, özellikle savunmacı/direnmeçi dinsel kimlik politikaları bağlamında, savunulan ortak cemaat tasavvurunun sınırlarını çizmek açısından ne kadar güçlü bir ideolojik araç olduğunu ve erkek egemenliğinin kadınlar tarafından içselleştirilmesindeki ve yeniden üretilmesindeki işlevselliğini de sergiliyor" (Berktaş, 2015).

Kadınların maruz kaldığı ayrımcılıkların psikolojik ve toplumsal süreçlerini bize her yönüyle açan çok zengin bir araştırma birikimi ve feminist kuram literatürü bulunmaktadır. Bu araştırmaların gösterdiği ortak gerçek, yurttaşlık tanımından, herhangi bir üretim sürecinin planlanmasına, sağlık hizmetinden, kentsel ve mimari planlamaya, tarih yazımından, felsefe ve bilimlerin alanına hiçbir yerde kadın varlığı ve kadın ihtiyaçlarından yola çıkılmadığıdır. Doğal olanın erkek olmasından hareket edilen bu dünya kurgusunda, ayrımcılığın da deşifre edilebilmesi son derece zor ve sabırlı bir çabayı gerektirmektedir.

"Kadınların yaşam öykülerinde evde çalışmaya başlamak önemli bir dönüm noktası oluşturuyordu. Paylaşılan yaşam deneyimleri ortaya koymaktadır ki, başka bir işte değil de evde çalışmanın başlıca nedenleri daha çocuklukta yaşanan toplumsal cinsiyet ayrımcılığıyla, hanede kaynakların cinsiyetler arasında adaletsiz dağılımıyla başlamaktadır." (Atasü-Topçuoğlu, 2010).

Ayrımcılık ve din

Din mutlak itaati talep eden, sorgulanması mümkün olmayan dogmalara dayanan ilkeleri, kutsallığı ontolojik bir özellik olarak taşıyan yapısıyla ayrımcılık sorununun en temel kaynaklarından biridir. 18. yüzyılda mevcut sistemin çözülüşüne eşlik eden toplumsal mücadeleler ve Aydınlanma felsefesinin teoloji ile felsefeyi birbirinden ayıran, siyasi alanda lâiklik çerçevesinde düşünce ve inanç özgürlüğünü savunan devrimci yapısı, dini toplumsal mücadelelerin bir parçası kılar. İmparatorlukların mutlak kutsal gücünün kaynağı olan din, mutlakiyet çözüldükçe, sivil toplumun ve siyasetin içine karışmaya başlar. Din, bir yandan ezilen köylü sınıfının, adaletsizliğe ve yoksulluğa karşı ahlaki ve toplumsal öfkelerinin ifadesi haline dönüştüğü gibi, dünyevileşme çabası içindeki küçük burjuvazinin de ihtiyaçlarına uygun söylemler üretir (Timur, 2016).

"Zenginler ve fakirler için farklı birer Tanrı olmalıdır. Bir yandan kibar bir aşk ve adalet dini, bir Yüce varlığa tapınma vardır; öte yanda kara cahil, kana susamış papaz kültürü" (Eagleton, 2014).

Modern toplumlar öncesindeki kardeşlik ve eşitlik söylemini bir vicdan ve ahlak sorunu olarak topluma taşıyan din ideolojisi, modern toplumlarda da ikili işlevini sürdürmeye devam etmiştir. Bir yandan kapitalist sömürü ilişkilerinin ürettiği eşitsizliği doğallaştırırken, öte yandan toplumsal alanın bütünlleştirici ve düzenleyici ahlaki ilkelerini belirlemeyi sağlamıştır. 18. yüzyılda kiliselerde köleliğin savunusu için siyahların neden aşağı insan oldukları üzerine vaazlar verilirken, Tanrı katında herkesin eşit olduğu öğretisi de vaaz edilirdi ve ikisi arasında bir çelişki görülmezdi. Yine, 20. yüzyılda başka bir biçim alan kapitalizmin yayılmacı karakterini, Batı kültür ve inanışlarına karşı bir tepkiye dönüştürerek, özünde kapitalist ilişkilerin belirlediği ekonomi politik birlikler kuran İslam ülkeleri ya da farklı ülkelerin küçük, yoksul halklarını örgütleyen cemaatler bu tür karmaşık ayrımcılık sistemleri örnekleridir (Fenton, 2001).

Batı dışında kalan toplumların kapitalist yayılmanın bir parçası olarak maruz kaldıkları ayrımcı dinamikleri eleştiren ve deşifre eden sömürge sonrası tartışmalar kuramında da dinin diğer öğelerle birlikte ayrımcılığı nasıl ürettiği tartışılır. Bu tartışmalarda, sömürgeleştirilmiş halkların, modernliği, etnik-dini-kültürel olarak asimilasyon, tarihsizleştirme ve katliamlarla nasıl deneyimledikleri yeni bir kuramsal çerçeve ve dil etrafında analiz edilir.

Siyaset alanından bakıldığında, daha açık bir şekilde görülebilen din ve ayrımcılık ilişkisi, sosyolojik açıdan dinin toplumsal işlevinin farklı ve karmaşık özellikler içermesinden dolayı zorlaşır. Toplumsal alanda, gelenek pratikleri dinin kendini yaygınlaştırma ve doğallaştırma alanı olarak kullanılır. Din dogmatik kutsal metinlere dayanan değişmez ve güçlü görünen yanı sıra birlikte, toplumsal hafızanın içinde kendini yeniden üreterek her dönemin koşullarına göre işlevlerini belirleyebilen dinamik bir yapıdır.

"Dünyanın her yerinde doğal ve kaçınılmaz olarak var olan dinler, normalde kültürün bir parçası olarak ortaya çıkar ve kaybolur. İsrail'de ise din yeni ve etkileyici bir şekilde yeniden yaratıldı, bu şekilde genel kültürden bağımsızlaştı tüm kültürel değişimler ve yabancılaşmalar ve asimilasyonlara

rağmen varlığını sürdürebildi. Din, adeta onu benimseyen halkı saran ve yabancı olarak tanımlanan öteki kültür ile sınırları belli eden bir 'demir duvar' oldu (**Assman, 2001**).

Ancak, din dogmatik düşünce yapısı gereği, cemaat oluşturma ve kendinden olmayanları her zaman düşmanlaştırma potansiyeli taşır. Din toplumsal alanı düzenlemede etkin olan ahlak kuralları yoluyla yaygınlaşma ve toplumsal ayrımcılık alanlarını genişletme risklerini de barındırır. Din, ahlak ve gelenek aracılığıyla ikna gücünü arttırabilir ve ayrımcı söylemleri hızla yaygınlaştırabilir. Bu anlamda da iktidarlar açısından her zaman önemli bir hegemonya ve baskı aracı olarak işlevseldir. Din, modern kapitalist ya da sosyalist toplumların kamusal alanlarında özgürleşerek görünürlüğü artan kadın ve LGBTİ lere (gay, lezbiyen, biseksüel, trans ve interseksüel) karşı her zaman düşmanca ve ayrıştırıcı hatta nefret söylemi üreten bir dil kullanır. Özellikle, heteroseksüel alanın dışında kalan her tür cinsiyet kimliği bütün dinler için ahlakdışı ve varlığı kabul edilemez bir günahdır. Bunun dışında da, birçok farklı kimlik, inanç sistemleri ya da yaşam biçimleri karşısında egemen dinin ürettiği ayrımcı ve dışlayıcı söylem toplumsal alanda büyük gerilim hatları yaratır.

Dinin heteroseksüel insan doğası üzerine kurduğu inanç sistemi, kadını da erkeğe tabi kılan bir bakış içerir. Bu bakışın doğal sonucu, tahakküm alanında kadına dair herşeyin eril bir akılla düzenlenmesidir. Bu tahakküm modern devlet politikaları aracılığıyla gerçekleşirken, kamusal ve rasyonel bir irade tarafından düzenlendiği iddiasını taşır. Kapitalist devletlerde egemen sınıfların sahip olduğu inanç sistemi ve etnik aidiyetler toplumun çoğunluğu olarak kabul edilir, gelişmiş kapitalist ülkelerin özgürlükçü ilkeleri içinde de kabul gören görünmez ilke budur. Bu dolayımın, toplumsal alanda ayrımcılıkları üreten düşünce ve ilkelerle mücadele edenler tarafından deşifre edilme biçimlerinden öğrenilenler kuramsal tartışmaların zeminini oluşturmuştur. Örneğin, feminist kuram din ve kadın ilişkisinin bütün bir tahakküm ilişkisi olduğunu, Aydınlanma felsefesinin tartışma ve mücadelesinden değil, 19. yüzyıldan itibaren kadınların sokak mücadelelerinin yöntemlerinden ve sonuçlarından öğrenmiştir. Kürtaj bu dolayımı en hızlı kristalize eden konulardan biridir. Düşünce ve inanç özgürlüklerinin ana vatanı görülen Avrupa'da kürtaj yasağı bir devlet politikası olarak geç tarihlere kadar yer almıştır, hâlen de bazı ülkeler ve eyaletlerde bulunmaktadır. 1942'lere kadar Fransa'da kürtaj yaptıran kadınlar

idamla cezalandırılıyordu. Kürtajın bir hak olarak kabulü 1970'lerde gerçekleşti. 1971'de Simone de Beauvoir'ın kürtaj yasağına karşı yazdığı manifesto 343 kadın tarafından imzalanarak tarihe geçmiş ve yasağın kalkmasında etkin olmuştur. Bu hareket daha sonra, Batı'daki kürtaj yasağına karşı hareketleri güçlendirmiştir. İslam dininin egemen olarak kabul edildiği ülkelerde de bu mücadele benzer yenilgi ve kazanımlarla dönemin koşullarına bağlı olarak sürmektedir. Yani, kadınlar dünyanın hiçbir yerinde bu hakkı ve diğer haklarını sürekli ellerinde tutamıyorlar, çünkü sermaye hemen din ve egemen siyasetin aracılığıyla kadınların haklarına göz dikebilmektedir. Bu örnekler, dinin tek başına bir iktidar alanı olduğunu değil, egemenlerle birlikte hareket eden doğası- nı, karşılıklı birbirini besleyen ilişkisini gösterir.

Benzer tartışma ve örnekleri, İslamcılık için de gösterebiliriz. İslamcılık, literatürün asgari ortaklaştığı tarihiyle 19. yüzyılın sonunda Müslümanları esaretten, taklitten ve hurafelerden kurtararak, medenileştiren birleştiren ve kalkındıran siyasi bir düşünce akımıdır. Bu tarifi de gösterdiği şey onun teolojik veya dinsel bir inşa olmaktan çok toplumsal hayatı İslami esaslara göre düzenleme iddiası olan politik bir ideoloji olduğudur. Etki alanının da sadece muhafazakâr siyasetle sınırlı olmadığına örnek olarak, 1947'de CHP'nin 7. Kurultayı'nda dinde reform tartışmaları içerisinde lâiklik alanın esnetilebileceği, çünkü devlet ve toplum hayatını tehdit eden komünizmle mücadelede din eğitiminin önemli bir araç olduğu tartışmalarının yer alması gösterilebilir (**Uzun, 2012; Coşkun, 2014**).

Sekülerleşmenin maddi temelleri olan sanayi üretimi merkezinde örgütlenen toplumsal ilişkiler, doğası gereği dini bu alanın dışında bırakmıştır. Eğitimli orta sınıfın genişlemesi, okuma yazmanın yaygınlaşması, teknolojinin üretim alanını dışına taşarak gündelik yaşama dâhil olması, işçi sınıfının yeni çalışma rejimiyle birlikte politikleşmesi ve örgütlenmesi dinin tahakküm alanını geriletmiştir. Gündelik hayatın gelenek akışında önemli yeri olan ritüel alanlarında dinin dogmatik yapısına karşın, evirmeye zorlandığı görülebilir; dini bayramların bir araya getirici, kolektif ahlaki özelliklerine rağmen, yavaş yavaş salt bir tatile dönüşmesi, cenaze törenlerinin dinsel bir ritüel olmalarına karşın biçim ve içerik olarak dönüşümüne uğraması gibi. Bu sürecin iki yönünü görebilmek gerekir; biri dinin inanç sistemi olarak varlığını sürdürme mecrasını her zaman bulabilmesi diğeri ise, modern toplumların dönüşen gelenekleri üzerinde edimsel etki gücünü yitirmesidir (**Hobsbawm, 2016**).

Bu değişim, Batı kapitalist toplumlarının 18. yüzyıldan beri süren dinamiklerinin sonucu laik sistemlere dönüşmüştür. Ancak, geç kapitalistleşen toplumların siyasi ve toplumsal gündeminde din ideolojik olarak önemli bir hat olmayı sürdürmüştür. Hem dünya kapitalist sisteminin uluslararası ilişkilerinde hem de ulus devletlerin kendi iç dinamiklerinde kriz dönemleri, dini ideolojik olarak hızla toplumsal ilişkilerin ve siyasetin merkezine çekebilmektedir. Bu her geri dönüş sürecinde, din ideolojik açıdan toplumların değişim evresinin çok gerisinde kalmış muhafazakâr ve gerici talepleriyle toplumsal yarılmalara ve büyük gerilimlere yol açmaktadır.

Ayrımcılık, kişilik, ideoloji ve gündelik hayat

1950'lerde, ayrımcılığın bir davranış olarak ortak örüntüleri ve zihinsel arka planı olduğu iddiasından hareketle yapılmış çalışmalar da, bu sorun hakkında oldukça önemli bilgiler verir. Bu tarihler artık, iki dünya savaşının ve faşist sistemlerin, insani değerlerini çöküntüye uğratan deneyimleri ve tanıklarıyla dolmuştur. Toplumsal devrimlere olan inanç zayıflamış, yaşananları anlamak için kültürel alanın pratiklerine ve bilinç sorununa dönülmüştür. Faşizm gibi, her tür ayrımcılığın en aşırı biçimleriyle toplumsal alanı fay hatlarına ayıran bir sistemin nasıl deneyimlendiğine daha doğrusu, nasıl toplumsal zemin bulduğuna aranan sorular, ayrımcılığı bir başka açıdan tartışan çok zengin bir literatür çıkarmıştır.

Bunlardan biri, Frankfurt Okulu'nun Amerika'ya göç eden üyelerinin 5 ciltlik bir kitap olarak yayımladıkları "Önyargı Üzerine Çalışmalar" başlığı altındaki nitel alan çalışmasıdır. Okul, faşist bir ideoloji olan Nazizm'in toplumsal alanda bulunduğu karşılığı kapitalizmin yapısal sorunlarıyla açıklamanın yeterli olamayacağını iddia ederek, 'otoriterlik' olarak tanımladıkları bir kişilik yapısı üzerine 1939'da araştırmalarına başlar. Bu dev çalışmanın ana hipotezi, bireyin politik, ekonomik ve toplumsal inanışlarının çoğunlukla geniş ve tutarlı bir desen oluşturduğu, adeta bir 'zihniyet' ile birbirine bağlandığı ve bu desenin onun kişiliğinin derinlerinde yatan bir ifade olduğudur (Adorno, 2017). Çalışma, ayrımcı düşünce ve davranışların arkasında analiz edilebilir ve tanımlanır bir kişilik tipolojisi olduğunu; ama, bu kişiliğin sabit bir öz değil, toplumsal dinamiklere göre değişebilir olduğunu gösterir.

Bu ve benzeri yayınlarıyla Theodor Adorno, Amerika'da siyah beyaz ayrımcılığını gözlemleyen

J. Paule Sartre, Kültürel Çalışmalar ve Sömürge Sonrası Kuram çalışmalarının pek çok düşünürü ayrımcılığa hem bir davranış kalıbı hem de gündelik hayat pratikleri olarak da dikkat edilmesi gerektiğini ifade eder. Gündelik hayatın ilişkilerine gömülü ayrımcı kodlar, bu çalışmalar aracılığıyla deşifre edilmiş ve analiz alanı olma özelliği kazanmıştır. Dil ile ayrımcılık ve hegemonya arasındaki belirleyici ilişki bu çalışmalarla görünürlük kazanmıştır. "...Örneğin 'çekik-gözlüden' türetilen 'çekik' gibi bir kelime yalnızca sıradan bir düşmanlık ifade etmez. Hasmını biyolojik fizyonomisine indirgeyerek milletin üstünü siler. Raton nasıl yerine geçmekle 'Cezayirli'yi inkâr ediyorsa, 'çekik' de yerine geçerek Vietnamlıyı inkâr ediyor. Aynı zamanda 'Vietnamlı'yı, 'Koreliler', 'Çinliler' ve 'Filipinolar'dan oluşan şekilsiz bir bulaşmacının içine itiyor." (Anderson, 1995).

Ötekileri tanımlarken masum görünen ya da görünmeyen birçok ifade, kalıp yargı içerir damgalayıcı ve dışlayıcı hatta suçlayıcıdır. 'Çalgıcı çingeneleler', 'kavgacı Kürtler', 'rahat kadınlar', 'pis kokan yoksullar', 'para sever Yahudiler' vb. Bu tanımlar kendi gibi olmadığını düşündüğü insanlar ve gruplar hakkında gerçekliği sorgulanmadan üretilmiş kalıcı ve bulaşıcı kalıp yargıların dil üzerinden dışa vurulmasıdır. Ayrımcılığın gündelik hayatın içinde yeniden üretilmesini ve yaygınlaşmasını sağlayan önyargılar ve kalıp yargılar (stereotipler), toplumsal gerçekliğe dair üretilen herhangi bir bilimsel bilgiyi ya da deneyim bilgisini içermeyen düşünce kalıplarıdır. Varlıkları için herhangi bir bilimsel dayanak ya da tutarlı bir bilgi kaynağına ihtiyaç duymazlar. Öznel ya da psikolojik arka planları olduğu gibi çoğunlukla gelenekler, kültürel ya da dinsel inanış ve davranış formları ile dönemin hegemonya ve ideolojik söylemlerinden beslenirler. Bu yargıların ortaya çıkardığı bireysel ya da ortak tutumlar kendilerini, ulusal bütünlük, milli güvenlik, ekonomik krizler gibi farklı rasyonelleştirmelerle açıklamaya çalışırlar.

Bu kalıp yargıların gücü, toplumsal alanın her katmanında ve konumunda yer alan bireyleri etkiler ve öngörüldüğünden daha fazla sorunlar doğurur. 1990'lı yıllarda, HIV virüsünden doğan AIDS hastalığının daha çok evli olmayan, çok eşli yaşayan ya da LGBTİ bireyler arasında görüldüğü ve ahlaki yozlaşma göstergesi olduğu kalıp yargısı dünyanın her yerinde ciddi bir toplumsal tecrit sorunu ortaya çıkarmıştır. Hatta mesleki bilgilerinde HIV virüsünün dokunma yoluyla bulaşmadığını bilen sağlık çalışanlarında bile bu hastalarla ilgilenmeyi

reddetme örnekleri görülmüştür. Papa Jean Paul ve I. Benedictus'un ve diğer din adamlarının 'prezervatif kullanımının bu hastalığı daha çok yayılmasına neden olduğu, onun yerine nefis kırma ile evlilik dışı ilişkilerin önlenmesi gerektiği" yönündeki kamusal açıklamaları hastalıkla mücadeleyi olumsuz etkilemiş hatta hastalığın yaygın olduğu Katolik Afrika'da ölüm oranlarının artmasında etken olduğu ifade edilmiştir. Dünyadaki sağlık örgütlerinin ve aktivistlerinin çok uzun yıllara dayanan mücadeleleriyle, bu hastalığın tedavisi devlet sigortalarının kapsamına alınmıştır. Tüberküloz ve AIDS hastalıkları üzerinden inşa edilen tecrit söylemleri, kalıp yargılar ve sağlık terminolojisindeki militarist dil ilişkisini anlatan "Metafor Olarak Hastalık AIDS ve Metaforları" kitabında hastalık ve toplumsal kalıp yargılar arasında karmaşık ilişkileri de açar (Sontag, 2005).

Her tür ayrımcılık öyküsünde medya, eğitim, gelenek, dedikodu aracılığıyla inşa edilen ve yayılan kalıp yargılar o kadar etkilidir ki, toplumsal tecritleri keskinleştirir ve karşılaşmaları tedirgin ve tehditkâr kılar. "Dahası Siyahların, kölelik altında mutlu, ırka dayalı tecrit altında yaşarken ise itaatkâr oldukları varsayıyordu; bugün ise kalıp yargılar devletin yoksullara yaptığı yardımla kraliçeler gibi yaşayan çocuk, anne, çete üyesi ve uyuşturucu bağımlısı imajlarıyla kurulmaktadır." (Bernasconi, 2015). Bu değerlendirme evrensel niteliktedir, tüm kapitalist modern toplumlarda farklı biçimlerde karşımıza çıkar. Örneğin, AKP iktidarı döneminde sosyal yardımların politik bir tasarruf aracına dönüştürülmesi, arkasındaki gerçekliğe bakılmaksızın sosyal bir hak olan yardımları alan herkesi potansiyel AKP seçmeni, onursuz, hazır yiyen olarak damgalamıştır.

Bir de görünmezlik konusu önemli bir toplumsal ayrımcılık kodudur. Sartre, Amerika izlenimleri üzerine yazdığı bir makalede, sokakta karşılaşan beyazlar ve siyahlar için öğrenilmiş bir davranıştan söz eder; "Eğer tesadüfen gözleri sizinkilerle buluşursa, sizi görmediklerini sanırsınız ve sizin de onları fark etmemiş gibi yapmanızın hem onlar hem de sizin için daha iyi olduğu hissine kapılırsınız." (Sartre, 1945). Bir tür görünen ama görünmezlik atfeden bu davranış biçimi tarihleri boyunca Amerikalı beyazların, siyahları evlerinde hizmetçi, bahçıvan olarak gören ama 'görmeyen' davranışa alışmış olmalarından gelir (Bernasconi, 2015). Bu kalıba da farklı güncel örnekler verebiliriz. Translarla karşılaşılan mekânlarda onlara ya gözünü dikmek ya da görmemezlikten gelmek kaynağı aynı olan kalıp yargıdan gelir.

Sonuç

Ayrımcılık gösterilmeye çalışıldığı gibi sadece eşitlik, özgürlükler ve insan hakları gibi soyut ilkeler düzeyinde tartışılarak değil somut, maddi toplumsal pratik içindeki var olma biçimleri ve bunlarla mücadele edilme araçlarıyla ele alınarak anlaşılabilir. Çünkü ne salt karmaşık toplumsal ilişkiler dinamiği ne de kalıp yargılar ve psikoloji temelli davranış biçimi olarak ayrımcılık var olduğu dönemin siyasal güç ve sınıf ilişkilerinden bağımsız bir olgu değildir. Dolayısıyla, ancak tarihsel bir çerçeve içinde toplumsal ve tarihsel bir olgu olarak entelektüel dünyanın konusu olabilir. Bu makalede ayrımcılığın, ayrı başlıklar altında inceleniyor olması yapay bir bölünmedir, sosyal bilimlerin zaman zaman kullandığı bir yöntem olarak, bir olguyu diğerlerinden daha ayrıntılı bir şekilde inceleyebilmek için kullanılır. Zaten, bütün bölümlerdeki örneklerin kendisi bu ayrıştırmanın mümkün olmadığını, yani toplumsal ilişkilerde dini ayrımcılığın toplumsal cinsiyet ayrımcılığından ya da etnik ayrımcılıktan kaynaklanmadığını iddia etmenin mümkün olmadığını göstermektedir.

Bu olgu etrafındaki tartışmaların bir diğer argümanı olan, bu tür sorunların bir tür modernleşme sancıları olması ya da kapitalist sistemin içkin çelişkilerinden bağımsız olarak farklı toplumsal güç odaklarının, kimlik siyasetlerinin arasındaki çatışmaların bir tezahürü olarak kabul edilmesi, toplumsal tarihin maddi koşullarına aykırı bir kavrayış biçimidir. Tarihin belli dönemlerinde belli bir ayrımcılık biçiminin diğerlerinden daha fazla baskın olması, toplumsal güçlerin çatışmalarına bağlı rastlantısal bir durum değil, sermaye ve egemen iktidar ilişkilerinin çıkarları gereği ortaya çıkan bir durumdur. Elbette, bu tarihsel farklılaşmalarda toplumsal mücadelelerin de önemli bir rolü bulunmaktadır.

Ayrımcılığın, kapitalist dünya tarihinin içinde yeniden ve yeniden üretilerek karşımıza çıkan farklı türleri, sermaye birikiminin ihtiyaçları açısından bir işleve sahiptir. Her biri yeni bir eşitsizlik biçimi üreten bu türler toplumsal sınıf konularımızla da doğrudan ya da dolaylı birbirini belirleyen ilişkiler üretir. Bütün ayrımcılıklar birbirlerini besler ve belirler, zaman zaman yer değiştirir ya da birbirlerinin yerini ikame edilirler. Özellikle, savaşlarda yükselen militarizm bütün ayrımcılık biçimlerini arttırır, şiddet ve nefret diliyle toplumsal bir ayrışma aracı haline getirir. Savaş zamanlarında, savaşın fethedilen ya da sömürülen bir nesnesi olan kadınlar, savaş alanlarında tecavüze uğrarken, savaşız bölgelerin gündelik hayatında da şiddete maruz kalırlar, bu

durum aynı militarist söylemin ürünüdür. II. Dünya savaşında, soykırımın öznesi Yahudiler dışında, eşcinsellerin, engellilerin ve çingenelerin de katliama maruz kaldıkları gerçeği de bunu gösterir. Bu nedenle, ayrımcılık olgusuna bütünlüklü bir bakış onunla nasıl mücadele edeceğimizi daha açık görmemizi sağlar.

Kaynaklar

- Adorno, T.** (2017). *Otoritaryen Kişilik Üzerine Niteliksel İdeoloji İncelemeleri*. Çev. Şahiner, D. Sel, İstanbul.
- Anderson, B.** (1995). *Hayali Cemaatle*. Çev. Savaşır, İ. 2. basım. Metis, İstanbul.
- Assman, J.** (2001). *Kültürel Bellek*. Çev. Tekir, A. Ayrıntı, İstanbul.
- Atasü-Topçuoğlu, R.** (2010), *Kapitalizm ve Ataerkil Enformel Alanda Nasıl Eklemlenir? Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme Mekanizmalarının Ev Eksenli Çalışmada İşleyişi*, içinde (Der.) Dedeoğlu, S. Yaman Öztürk, M., *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi Türkiye Örneği*, SAV, İstanbul.
- Berktaş, F.** (2015). *Tarihin Cinsiyeti*. Metis, Ankara
- Bernasconi, R.** (2015). *İrk Kavramını Kim İcat Etti?* çev: Direk, Z. ve arkad. 4.basım. Metis, İstanbul.
- Callinicos, A.** (2013). *Toplum Kuramı*. Çev. Tezgiden, Y. 6. baskı. İletişim, İstanbul.
- Coşkun M.K.** (2014) *Türkiye’de İslamcılık ve İslamcı Hareket*, *Praksis*, 2-3:7-23.
- Çelik, A., Alkış, M., Sayan-Ekinci, S.** (Haz.) (2014). *Gaziantep’de Suriyelilere Dönük Saldırıları ve Toplumsal Nefretin Sebeplerinin Analizine Dair Rapor*.
- Çoban-Keleş, H.** (2012). *Biyolojik Mitten Kültürel Mite :‘Yeni’ İrkçilik Nedir? Dipnot Yayını, Dipnot, 9.*
- Eagleton, T.** (2014). *Tanrı’nın Ölümü ve Kültür*. Çev. Dingiloğlu, S. Yordam, İstanbul.
- Fenton, S.** (2001). *Etnisite İrkçilik, Sınıf ve Kültür*. Çev. Şad, N. Phoenix, Ankara.
- Hartman, H.** (2006). *Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği*. Çev. Aygen, G. Agora, İstanbul.
- Hobsbawm, E. J.** (2016). *Sosyalizmin Yükselişi ve Din*. *Praksis*, 2: 283-299 .
- Sartre, J.** (1945). *Retour Des Etat-Unis. Ce que j’appris de probleme noir*. Le Figaro içinde 14. Alıntı, Bernasconi, R. (2015), *İrk Kavramını Kim İcat Etti?* Çev. Direk, Z. 4.basım. Metis, İstanbul.
- Sontag, S.** (2005). *Bir Metafor Olarak Hastalık. AIDS ve Metaforları*, Çev. O Akınhay, Agora, İstanbul.
- Timur, T.** (2016). *Aydınlanma, Sınıf Kavgası ve Laiklik*. *Praksis*, 2: 253-269.
- Uzun, H.** (2012). *İktidarını sürdürmek isteyen bir partinin kimlik arayışı: Cumhuriyet Halk Partisinin 1947 Olağan Kurultayı*, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12/25:101-139 içinde Coşkun M.K.(2014) *Türkiye’de İslamcılık ve İslamcı Hareket*, *Praksis*, 2-3:7-23
- Wallerstein, I.** (1995). *Kapitalizmin İdeolojik Gerilimleri: İrkçilik ve Cinsiyetçilik Karşısında Evrensellik içinde Balibar E., Wallerstein I,(Eds), İrk Ulus Sınıf*. Çev. Ökten, N. 2. Basım. Metis, İstanbul.